

**PERIPETIE A PERSPEKTÍVY SKÚMANIA POVAHY
ĽUDSKEJ MYSLE V SÚČASNEJ FILOZOFII**

SILVIA GÁLIKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava; Katedra filozofie, FF TU, Trnava

Vážený pán dekan, vážení členovia vedeckej rady, vážení členovia vymenúvacej komisie, milí hostia!

Je mi cťou, že môžem predniesť svoju inauguračnú prednášku na pôde Teologickej fakulty Trnavskej Univerzity v historických priestoroch *Aloisiana*.¹ Problematiku skúmania mysle človeka priblížim dvojakou optikou. Na jednej strane pri skúmaní povahy „vnútorných stavov mysle“ filozofi narážajú na pretrvávajúce prekážky. Ambivaletnosť pojmov mysle, duše, ja, nejasnosti okolo *povahy* problému mysle, nekompatibilita výskumných metód a prístupov patria nesporne k tým „najodolnejším“. Vo filozofoch vyvolávajú pocity skepsy a neraz vyúsťujú do konštatovania principiálnej neuchopiteľnosti „vnútorného sveta“ človeka. Na druhej strane filozofi sa stali svedkami nesmierného nárastu poznatkov vychádzajúcich z intenzívneho teoretického a experimentálneho výskumu mysle. Zavedenie a používanie najnovších neurotechnológií čoraz viac prehľbuje poznanie základných mechanizmov a funkcií ľudskej mysle. Z toho pramení aj v radách filozofov optimizmus vo vzťahu k riešeniu tradičných, domnele „večných“ filozofických otázok. Napätie a teoretické spory medzi naznačenými optikami predstavuje nosnú tému dnešnej prednášky. Kostru prednášky tvoria tieto problémové okruhy: 1. Filozofi o mysli, 2. Vedecký výskum mysle a 3. Hľadanie perspektív vysvetľovania mysle.

V bežnej skúsenosti prežívame stavy radosti bolesti, hnevu, plánujeme, želáme si, premýšľame. Každý človek disponuje vlastným vnútorným svetom, s ktorým sa za primeraných podmienok dokáže podeliť aj s druhými. Ľudová slovesnosť odкрýva vzťah stavov mysle a tela mnohokrátym spôsobom, napríklad vo vyjadreniach: „Chodí ako telo bez duše“; „Čo na duši, to na jazyku“; „Škoda tej duše v tom mizernom tele“; „Duša nezhyne, hoc i telo pominie“. Obraz človeka ako jednoty mysle a tela, duše a mozgu, vnútorného a vonkajšieho, psychického a telesného máme pred očami dennodenne. Na pozadí tejto optiky žijeme a konáme vcelku neproblematicky (mimo metafyzického kontextu). V dejinách filozofie a vedy úvahy o psychofyzickom vzťahu ovplyvňovali faktory ako dobové, mytologické myslenie, stav vedeckého poznania, filozofické prístupy, spoločenské klíma atď. Pri objasňovaní vzťahu medzi ľudskou myslou, myšlienkami, predstavami, želaniami a telesným filozofi a vedci akcentovali rôzne aspekty, ako napríklad morálnopolitický, diagnostický, terapeutický, mystický, eschatologický, naturalisticko-psycholo-

¹ Inauguračná prednáška v odbore *Systematická filozofia* odznela 21. mája 2011 v Aule Teologickej fakulty Trnavskej Univerzity v Bratislave.

gický. Vo svojej prednáške vychádzam z charakteristiky mysle ako jednej zo základných kvalít, schopností jedinca. Existenciu a prežívanie stavov subjektívnej skúsenosti pokladám zároveň za nevyhnutnú súčasť teoretického východiska skúmania mysle [5]. Vo vzťahu k „večnému“ filozofickému problému povahy mysle, vzťahu myseľ-telo (mozog) budem preto pristupovať z diagnosticko-terapeutickej perspektívy. Cieľom zvolenej stratégie je zdôraznenie zakotvenosti psychofyzického problému v dobovej medicíne, v každodennej skúsenosti človeka, oscilujúcej medzi zdravím a chorobou.

I. V západnej kultúrnej a filozofickej tradícii nadobudla psychosomatická dištinkcia ostrejšie kontúry. Duša a telo predstavujú u človeka nielen dve rôzne, ale aj protikladné „svety“. Táto skutočnosť významne zasiahla aj do vysvetľovania a riešenia problémov spätých s vnútorným životom človeka. Pri filozofovaní a teoretizovaní o duši sa stretávame s (ontologicky) diametrálne odlišnými názormi na vzťah duša-telo, sloboda-rozum, vôľa-mozog, mentálne-telesné. Dejiny filozofie dokladajú celý rad „izmov“, reprezentantí ktorých pripisujú stavy vedomia, vôľové akty a myšlienky rôznym „entitám“. U prívržencov dualizmu to bola napríklad nemateriálna substancia, jedna zo základných súčastí človeka. Fyzikalisti si predstavovali „priestor“ mysle ako neurónovú aktivitu mozgu. Zástancovia funkcionalizmu pokladali stavy mysle za funkciu (digitálneho) systému a panpsychisti ju pripisovali vesmíru ako celku. Vo filozofii dominoval v rôznych obmenách model človeka ako jednoty psychického (mentálneho) a telesného (fyzikálneho). Hypostazovanie protikladu duševné-telesné z bežnej skúsenosti vyústilo do takpovediac *alchymistického* obrazu mysle a človeka, zmesi poznateľného, nepoznateľného, záhadného a prirodzeného. Vysvetľovanie ľudskej podstaty nevdojak pripomínalo úsilie stvoriť kameň mudrcov, *lapis philosophorum*. Jeho realizácii bránil fakt, že čisté zlato tvorilo v niektorých postupoch jeden z nevyhnutných ingredientov kameňa samotného. Premena nedokonalých kovov na zlato sa tak ocitla v klasickom začarovanom kruhu. Podobnú kruhovosť badať podľa niektorých filozofov aj v skúmaní mysle. Úsilie pochopiť fungovanie subjektívnych stavov mysle stojí podľa nich pred zvláštnou dilemou. Nositelia mysle sa sami podujali skúmať a vysvetľovať vlastnú myseľ, čím sa *predmet* skúmania stal *nástrojom* skúmania samého. Transformácia explananda na explanans akoby zásadne bránila uchopeniu, a teda aj porozumeniu ľudskej mysli. Vo filozofovaní o povahe mysle a vedomia sa vykryštalizovali viaceré tendencie. Teoretické východiská a spôsoby skúmania mysle v rámci jednotlivých koncepcií a modelov úzko súviseli so širším problémom vzťahu filozofického a vedeckého bádania. V skratke uvediem dva náhľady na tento vzťah. Obidva charakterizuje proklamovanie špecifickosti kompetencií konkrétnych vedných disciplín, (empirickej) vedy, a filozofie obzvlášť. Problém povahy mysle sa v 20. storočí naplno rozvinul do podoby čiastkových vedeckých (empirických) problémov. Tento fakt podľa zástancov prvého prístupu vedie k vytrácaniu pôvodne filozofickej povahy problému. Výskum normálnej a poškodenej mysle sa riadi kritériami a metódami vedeckého skúmania, v ktorom sa špekulatívna metafyzika filozofov javí ako obmedzená, až nadbytočná. Druhý prístup sa podobne, i keď v protichodnej línii, dovoľáva výsostne filozofickej povahy problému mysle. Podľa prívržencov tohto postoja skúmanie a riešenie problému povahy mysle *a priori* presahuje možnosti a ciele vedeckého bádania. Azda netreba pri-

pomínať, že zdrojom nedôvery k vedeckej metóde boli často predsudky, a najmä neznalosť základných metód a experimentálnych postupov. Prístupy a koncepcie, ktoré sa usilovali harmonizovať filozofické predpoklady s vedeckými stratégiami a cieľmi zostali, čo je, myslím, zarážajúce, kdesi v úzadí. Heterogénnosť teoretických východísk a stratégií skúmania mysle vyústila do množstva konceptuálnych a metodologických nedorozumení. Vo filozofii mysle sa to prejavilo napríklad v súvislosti so zosúladením metód tzv. prvej osoby a s metódami tretej osoby. Metódy prvej osoby, t. j. introspektívne výpovede individua o vlastných mentálnych stavoch, sa stavali do protikladu k metódam tretej osoby, t. j. objektívnym prístupom vedy. Nespokojnosť filozofov s vedeckou objektivitou viedla okrem epistemologických odlišností k ontologickým dištinkciám, k postulovaniu svojbytných svetov prvej a tretej osoby. V súčasnosti je zrejmé, že naznačené tendencie nielenže nepomáhajú úsiliu vysvetliť a porozumieť ľudskej mysli, ale doslova ho brzdia. Z tohto dôvodu vo svojom prístupe uprednostňujem plodnejšiu cestu, ktorú nazvem *naturalistická*. V rámci nej je filozofická reflexia implicitne prítomná v teoretických predpokladoch a cieľoch vedeckého bádania. K participácii filozofov na experimentálnom výskume, vytváraní testovateľných modelov a teórií pristupujem ako ku skutočnosti, ktorú jednoducho musíme rešpektovať.

Jednu z najväčších prekážok teoretizovania o povahe ľudskej mysle predstavuje podľa môjho názoru pomyselná schizma medzi psychickým a telesným. Udržiavanie tohto obrazu „pri živote“ spôsobilo (nielen) vo filozofii dlhodobé zaostávanie teórie za vedeckými poznatkami. Skostnatenosť filozofických postojov badať v permanentne sa opakujúcich otázkach, ako napríklad: Je ľudská myseľ prirodzený jav (podobne ako život, hviezdy, choroby)? Aké je to byť netopierom? Aký je zmysel života človeka? Máme slobodnú vôľu?

II. Na úlohu zodpovedať (zmysluplné) otázky týkajúce sa vzniku, vývinu a funkcií ľudskej mysle sa od druhej polovice 20. storočia podujali novovznikajúce experimentálne a klinické disciplíny. Myšlienky, predstavy, vedomie a vôľa sa stali predmetom intenzívneho skúmania v kognitívnej psychológii, neurovede, psycholingvistiky, neuropsychológii, psychopatológii, umelej inteligencii, antropológii atď. Uplatňovanie najnovších neurotechnológií a teoretických prístupov sa v posledných dekádach prejavilo predovšetkým v zintenzívnení výskumu stavov vedomej skúsenosti. K základným (metódam) sa zaradili priame a nepriame metódy skúmania. Spomedzi *priamych metód* sa predmetom rozsiahlych diskusií stalo úsilie filozofov a vedcov odhaliť neurónové koreláty stavov vedomia. Neurovedecké bádanie sa koncentrovalo na hľadanie neurónových reprezentacionálnych systémov, ktorých „obsahy systematicky zodpovedajú obsahom vedomia“ [1]. Prívrženci nepriamych metód skúmania (neurónové kódovanie, vytváranie modelov sietí) zdôrazňujú potrebu vytvoriť najprv teóriu fungovania mozgovej aktivity, a až potom hľadať korelácie s mentálnymi stavmi [8]. K ďalším špecifickým výskumným metódam patria: kontrolované experimenty, psychobiologický výskum, sebazpozorovanie, kazuistiky, počítačová simulácia atď. Tradičné metódy výskumu mozgu *post mortem* obohatili metódy skúmajúce štruktúru a aktivity mozgu *in vivo*. Paralelne s výskumom poškodeného mozgu prebieha skúmanie normálnej neurónovej aktivity v priebehu vykonávania kognitívnej činnosti.

V rámci neuropsychologického výskumu sa u probandov pozoruje a meria schopnosť predstavovať si, rozpomätať sa, počítať nahlas alebo „v duchu“ atď. Výpovede o vnútornej skúsenosti sa zhromažďujú a ďalej usúvzťažňujú s neurobiologickými javmi na úrovni molekúl, neurónov, neurónových okruhov alebo systémov. Rozmach počítačovej technológie v poslednej tretine 20. storočia predznamenal dramatickú zmenu vo vzťahu ku skúmaniu štruktúry a funkcie normálneho a patologického mozgu [3]. Štrukturálne a funkčné zobrazovacie metódy umožnili viacúrovňové skúmanie aktivity mozgu. Štrukturálne zobrazovacie metódy, napríklad *počítačová tomografia* (CT) alebo *magnetická rezonancia* (MR), analyzujú úroveň morfológie a štruktúry mozgu, na základe čoho poskytujú informácie o patologických ložiskách (nádor, krvácanie, opuch atď.). Funkčné zobrazovacie metódy, napríklad *pozitronová emisná tomografia* (PET), *spektrálna emisná tomografia* (SPECT), *funkčná magnetická rezonancia* (fMRI) skúmajú neurofyziologické aktivity mozgu (regionálny metabolizmus glukózy, mozgové prekrvenie) a jeho neurochemické aktivity (aktivita endogénnych neurotransmiterov, enzýmy, hustota receptorov). Pre monitorovanie zdravej a poškodennej mysle majú najnovšie neurotechnológie d'alekosiahly význam, a to predovšetkým: a) klinický, b) experimentálny, c) praktický a d) teoretický. V *klinickej praxi* umožňujú zobrazovacie technológie lokalizovať štrukturálne a funkčné abnormality mozgu. Včasná diagnostika poškodení neurónovej aktivity je dôležitá tak pri predoperačnej príprave, pri chirurgickom zásahu, ako aj v ďalšej terapii. Zavedenie a kombinácia zobrazovacích metód do psychiatrie a neurológie prispela k porozumeniu patofyziológii viacerých psychických a neurologických porúch (Alzheimerova demencia, Parkinsonov syndróm, epilepsia, Tourettov syndróm, kóma) [11]. Na ilustráciu možno uviesť *schizofréniu*, ktorá sa dlhú dobu pokladala za výsostne psychické ochorenie spadajúce do kompetencie psychiatrie. Podľa súčasných poznatkov sú aj pre túto psychickú chorobu príznačné biologické, anatomické a genetické determinácie zohrávajúce významnú rolu v spektre multifaktorových príčin jej vzniku a prepuknutia [2].

Experimentálny výskum sa podieľa na pozorovaní premeny fyziologickej aktivity oblastí mozgu prebiehajúcich kognitívnych stavov (myslenie, vnímanie, pociťovanie, pamäť, jazyk atď.). Probandi participujúci na odhaľovaní mechanizmov a funkcií zdravej mysle, a tak pomáhajú vytvárať adekvátne modely a kontrolné vzorky aj pri skúmaní spomínaných poškodení mysle. Poznatky vyplývajúce z výskumu syndrómov, ako sú napríklad „kôrová slepota“ (blindsight), „opomínanie“ (neglect), „zrakové maskovanie“ (visual masking), „nerozpoznanie tváří“ (prosopagnosia), „rozštiepený mozog“ (split brain), autizmus, depresia, vniesli novú optiku do skúmania a vysvetľovania vnímania, myslenia, pamäti, slobody vôle [6]. Spochybnili sa ostré hranice medzi rozumom a emóciami, doložila sa obmedzenosť introspektívneho nazerania, ako aj iluzórnosť existenčnej spätosti vedomia a jazyka. Experimentálny výskum odhaľuje čoraz presvedčivejšie prítomnosť doposiaľ skrytých, nevedomých determinantov konania človeka. Vplyv módy, médií, primingu, subliminálneho vnímania alebo emocionálnej manipulácie nabúrava nielen bežné, ale aj teoretické intuície o ľudskom správaní. Postupne dochádza k prehodnocovaniu statusu vedomých stavov pri rozhodovaní o tom, čo spadá, a čo nespadá pod kontrolu jedinca.

Ako sa preukázalo, vo vedeckom výskume neplatia striktné (ontologické, epistemo-

logické) dištinkcie medzi tzv. metódami tretej osoby a metódami prvej osoby, proklamované niektorými teoretikmi mysle. Introspektívne výpovede probandov v klinickej praxi a v rámci experimentov spolu s neverbálnymi prejavmi „idú ruka v ruku“ s objektívnymi metódami a technikami [9]. *Praktický* a s ním spätý výchovný význam vysvetľovania povahy mysle sa premieta do celkového obrazu psychiky a konania človeka. Začlenenie psychických stavov medzi prirodzené javy napomáha odbúravať tradičné predsudky spojené s diagnózou a liečbou „mentálne a duševne chorých“. *Teoretické* zhodnocovanie najnovších poznatkov o ľudskej mysli rýchlemu tempu neurovedeckého výskumu zjavne nestačí. Napriek tomu, ako sa domnievam, nemáme dôvod prepadať skepse alebo hlásať „kognitívnu uzavretosť“ mysle voči jej vlastným obsahom. Prehlbovanie poznatkov o fungovaní neurónovej aktivity, úsilie zmierňovať všetky formy ľudského utrpenia sú dostatočnou podporou síce obozretného, ale predsa len optimizmu vo vzťahu k sebapoznaniu človeka. V každodennej skúsenosti neustále riešime problémy, zvažujeme svoje rozhodnutia a vieme, aké dôležité je uvedomovať si, čo robíme, prečo konáme tak, ako konáme. Neurovedecký výskum má nezastupiteľné miesto pri vysvetľovaní povahy mysle aj z *metodologického* hľadiska. Poškodenia vedomia, klinické pozorovania a neuropsychologické experimenty poukázali na skostnatenosť viacerých filozofických charakteristík vedomia. Ukázalo sa, že vedomie nemožno „jednoducho“ identifikovať s bdelým stavom, artikulovanou rečou, myslením, uvedomovaním si, pocitmi alebo s reagovaním na vstupy (podnety) [8]. Systematické skúmanie povahy mysle dopomohlo k odbúravaniu zastaraných filozofických konceptov a metód skúmania. Chápanie rozumu, vôle, mysle ako svojbytných mentálnych entít sa vzhľadom na svoju explanačnú prázdnotu stalo neopodstatneným. Podobný „osud“ sprevádza aj pretrvávajúce striktné dichotómie medzi vnútorným a vonkajším, vrozeným a získaným, vedomým a nevedomým, telesným a psychickým, biologickým a sociokultúrnym.

III. Pokrok v neurozobrazovaní a v psychofarmakológii umožňuje korelovať psychologické stavy so špecifickými funkciami mozgu a meniť psychologické stavy modifikovaním neurochémie. V dôsledku zamieňania priamosti neurovedeckých metód s transparentnosťou podobnou telepatii dochádza k šíreniu strachu a obáv zo zneužitia zobrazovacích techník napríklad na „čítanie myšlienok“, „nezdravú“ manipuláciu s aktivitou mozgu, ovplyvňovanie myšlienok a konania človeka intervenciou na neurobiologickej úrovni (počas neurochirurgického zákroku), „ohrozenie privátnosti“, „duchovných hodnôt“ a slobody človeka. V súvislosti s tým sa znovuožívajú staré a objavujú sa nové etické, sociálne a filozofické otázky, ako napríklad: Môže zobrazovanie aktivity mozgu odhaliť v mozgu vedomie? Kde sídli duša? Od ktorej fázy ontogenézy je schopné embryo vnímať, cítiť bolesť? Ako definovať smrť (mozgu)? Aké sú základné črty vedomia? Aký je rozdiel medzi liečbou poškodeného mozgu a stimuláciou zdravého mozgu? [4]. Interpretácia poznatkov získaných používaním zobrazovacích technológií sa preplieťa s očakávaniami, ktoré filozofi tmočia vo svojich otázkach. Čo predpokladajú, ževidia alebo vyčítajú zo skenov mozgu? Myšlienky a predstavy? Alebo, to čo sa probandovi práve sníva?

Naznačené obavy odrážajú nedorozumenia vyplývajúce z rôznorodých teoretických východísk skúmania mysle. K fundamentálnym patria nejasnosti spojené so samotným

predmetom skúmania. Ešte stále, teda ani v 21. storočí, nie je jasné, o čom v prípade vnútornej skúsenosti vypovedáme. K absurdnosti súčasného stavu teoretizovania o psychických stavoch prispievajú diskusie, v ktorých rezonujú tradičné dichotomicky poňaté metafyzické pohľady. Ak napríklad filozofi vychádzajú z predpokladu *fyzikálnosti* ľudskej mysle, pristupujú k jednotlivým stavom mysle podobne ako k ostatným prirodzeným javom (slnko, choroba). Uplatnenie empirických metód skúmania, teoretických prístupov ide ruka v ruke s principiálnou redukovateľnosťou a poznateľnosťou „vnútorného“. Dôvody spochybňovania metód a cieľov vedeckého bádania *a priori* sa preto stávajú irelevantnými. Ak ale napríklad filozofi pristupujú k mysli ako k *ne-nad-prirodzenému* javu, tak skúmanie a vysvetľovanie mysle sa vymyká všetkému, čo súvisí so zákonmi a metódami empirickej vedy. Predpoklad *nefyzikálnej* povahy stavov ľudskej mysle tradične spájajú s takými kvalitami mentálneho, ako je subjektivita, privátnosť, transparentnosť a intencionalita. Vieme však, že neurotechnológie *zobrazujú* neurónovú aktivitu a elektrochemické deje, a tak sa zdá, že snímanie neurónovej aktivity v skutočnosti nie je *zobrazením* stavov ľudskej mysle. Inými slovami, uvedené nástroje sú skonštruované na detegovanie prirodzených procesov a dejov mozgu. Preto aj úsilie vidieť *neviditeľné* pomocou neurotechnológií je *vopred* odsúdené na neúspech. V dôsledku toho sa zároveň vytráca opodstatnenosť akejkolvek obavy z „čítania“ alebo „monitorovania“ mysle. Ak sú psychické stavy a procesy *neredukovateľné* či *neuchopiteľné* vnútorné dáta, tak prípadné zneužitie nehrozí. Problémy späté s „manipuláciou“ aktivity mozgu, ovplyvňovaním myšlienok a konania človeka sa síce nevytrácajú, ale vzťahujú sa skôr na vedomé zneužívanie vedeckých poznatkov a techník než na *podstatu* vedeckého bádania ako takeého. Filozof, ktorý sa na jednej strane prikláňa k prirodzenosti mentálneho života človeka, a zároveň proklamuje jeho neredukovateľnosť či neobjektívizovateľnosť, si *protirečí* ([10]; [7]). Podobne si protirečí aj filozof či teoretik, ktorí charakterizujú vnútorný život človeka odvolávaním sa na nadprirodzené, a zároveň proklamujú (čiastočnú) naviazanosť na vedecké skúmanie. Obe tendencie, s ktorými sa stretávame aj v súčasnom teoretizovaní o povahe ľudskej mysle, sa pokúšajú zlučovať *nezlučiteľné*. Jedno je zrejmé: Elementárna *logika* nás nepustí! Mysel' nemôže byť zároveň prirodzená i nadprirodzená.²

Áká je napokon cesta von z naznačeného labyrintu? Predovšetkým, ako sa domnievam, je potrebné vymaniť sa zo *zajatia obrazu*. Obrazom tu mám na mysli napríklad snímky získané pomocou *magnetickej rezonancie*. Pozrime sa bližšie na znázornené neuróny. Na obidvoch snímkach vidíme čosi ako „rozkonárené vetvičky“, ktoré sa laikovi môžu javiť ako identické. Ak sa však na snímky zahľadí odborník, rozlíši nielen to, o aký typ neurónov ide, ale vidí aj rozdiel medzi obidvoma snímkami neurónov (odlíši napríklad zdravé neuróny na prvej snímke od chorých neurónov – Alzheimerovej choroby – na druhej snímke). Myslím, že z uvedeného možno vyvodit' jasný záver: Otázka o povahe prežívaných javov bežnej skúsenosti *nie je* otázkou o „čomsi“ bezprostredne danom, neredukovateľnom alebo záhadnom. Či sa nám to páči, alebo nie, problém vyjadrený v otázke

---

² Na tomto mieste mi znejú v ušiach slová českého logika Karla Berku, ktorý na jednej pražskej konferencii buchol päťou do stola a zvolal: „Logika je len jedna!“ A mal pravdu.

Čo je myseľ? je zároveň teoretickým a vedeckým (experimentálnym) problémom. Nepochybne, odhaľovanie povahy a funkcií stavov mysle predstavuje jeden z najťažších teoretických a vedeckých problémov. Navyše, ide o tie najvnútornejšie a nesporne aj najcitlivejšie stránky ľudskej existencie. O *prirodzenej* povahe ľudskej *psyché* nás dennodenne presviedča nielen „zdravý rozum“, ale aj klinická prax. Príklon k pozemskosti z významňuje poslanie filozofie ako disciplíny, ktorá *má* súčasnému človeku čo povedať. Obava alebo strach z toho, že vedecké skúmanie povahy stavov mysle ochudobní človeka o jeho „podstatu“, „identitu“, „duchovno“ či „svet vnútorného“, neobstojí. Nielenže nik nikomu nič neberie, ale ani vziať nemôže – či ide o *predmet* viery, *kvalitu* prežívania, alebo o *hlĺbku* citu. Človek sám rozhoduje o tom, ako sa vyrovná s novým poznaním. Len on sám vie, či a čo mu môže vedecké bádanie *vziať* alebo *dať*.

LITERATÚRA

- [1] CRICK, F. H. C.: *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*. New York: Scribner 1994.
- [2] DAMASIO, A.: *The Feeling of What Happens*. London: William Heinemann 1999.
- [3] DENNETT, D.: *Freedom Evolves*. London: Allen Lane 2003.
- [4] ILLESS, J.: *Neuroethics*. Oxford: Oxford University Press 2006.
- [5] GÁLIKOVÁ, S.: *Psyché: od animálnych duchov k neurotransmíterom*. Bratislava: Veda 2007.
- [6] GAZZANIGA, M. S.: *Cognitive Neuroscience*. New York: W. W. Norton 2002.
- [7] CHALMERS, D.: *The Conscious Mind*. New York: Oxford University Press 1996.
- [8] CHURCHLAND, P. M.: *The Engine of Reason, The Seat of the Soul: A Philosophical Journey into the Brain*. Cambridge: MIT Press 1995.
- [9] CHURCHLAND, P. S.: *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy*. Cambridge: MIT Press 2002.
- [10] SEARLE, J.: *Mystery of Consciousness*. New York: The New York Review of Books 2000.
- [11] STERNBERG, R.: *Kognitívni psychologie*. Praha: Portál 2004.
- [12] WITTGENSTEIN, L.: *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell 1953.

doc. PhDr. Silvia Gáliková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: silvia@libris.sk

Katedra filozofie
FF Trnavskej Univerzity
Hornopotočná 23
917 01 Trnava
SR